

Романько В.

– кандидат педагогічних наук, доцент кафедри російської мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету
УДК 373.091.214: 82 (477.62)

**НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА З ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ
(на прикладі розвитку історико-літературного процесу Донеччини)**

У статті йдеться не тільки про актуальність використання літературно-краєзнавчого матеріалу в навчально-виховному процесі, а й аналізується конкретна програма з навчального курсу «Література рідного краю» на прикладі розвитку історико-літературного процесу донецького краю.

Ключові слова: література рідного краю, навчальний процес, письменники-земляки, літературне краєзнавство.

Романько В.

– кандидат педагогических наук, доцент кафедры русского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

**УЧЕБНАЯ ПРОГРАММА ПО ЛИТЕРАТУРЕ РОДНОГО КРАЯ
(на примере развития историко-литературного процесса
Донетчины)**

В статье речь идет не только об актуальности использования литературно-краеведческого материала в учебно-воспитательном процессе, но и анализируется конкретная программа учебного курса «Литература родного края» на примере развития историко-литературного процесса донецкого края.

Ключевые слова: литература родного края, учебный процесс, писатели-земляки, литературное краеведение.

Romanko V.

– Candidate of Science (Theory of Education), Associate Professor, Russian Language and Literature Department, Donbas State Teachers' Training University

**CURRICULUM ON THE LITERATURE OF THE NATIVE LAND
(on the example of the development of historical and literary process
of Donetsk region)**

The article deals not only with the relevance of the use of literary and regional material in the teaching and educational process, but also with a specific curriculum of the training course «The literature of the native land» on the example of the development of historical and literature process of Donetsk region.

Key words: literature of native land, educational process, writer countrymen, literary study of local lore.

Постановка проблеми. Всебічне пізнання рідного краю, назване ще популярним сьогодні терміном „краєзнавча робота”, набуло в сучасній Україні широкого і масового розвитку, стало справою державною. Свідченням цьому є чимало державних документів, особливе місце серед яких посідає Указ Президента України від 23 січня 2001 р. „Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху в Україні”. У зв'язку з названим Указом Кабінет Міністрів України розробив Програму розвитку краєзнавства, у якій значна роль належить Міністерству освіти

та науки України. Детально й багатопланово краєзнавчою роботою опікується Національна спілка краєзнавців України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У плані використання краєзнавчого матеріалу у шкільній практиці (якщо брати до уваги сучасні часи – роки незалежної України) підвалини у навчальних програмах були закладені ще у 2001 та 2002 роках. Одними із перших у навчальну програму з літератури ввели уроки літератури рідного краю провідні спеціалісти науково-дослідного інституту педагогіки НАН України Н. Й. Волошина та О. М. Бандура (відповід. за випуск – Н. Шинкарук). Так, у “Пояснювальній записці” цієї програми було сказано: „З метою ознайомлення учнів з творчістю письменників, що жили або живуть в області (районі), місті (селі), де розміщена школа, та посилення патріотичного виховання до програм уведена рубрика “Література рідного краю”. Скільки буде цих уроків, коли вони проводитимуться, словесник визначає самостійно”. У наступному абзаці читаємо: “На уроки розвитку зв’язного мовлення, позакласного читання та уроки літератури рідного краю радимо виділяти по 2 години на семестр (півріччя)” [3].

Інший варіант програми з рідної літератури був підготовлений в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України в 2002 р. (керівник авт. колективу М. Г. Жулинський) [4]. Слід сказати, що в “Пояснювальній записці” нічого не говорилося про особливості залучення місцевого матеріалу в процесі вивчення української літератури. Але при уточненні навчального навантаження пропонувалося у кожному з 5 по 10 клас включно відводити по 2 години на рік для вивчення літератури рідного краю, в 11 класі – 1 година.

З 2005 р. вчителі української літератури розпочали перехід на нові програми, які передбачали дванадцятирічну освіту. У навчальній програмі, розробленій Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (керівник авторського проекту – М. Г. Жулинський, загальна редакція – Р. В. Мовчан) пропонувалося 2 години у кожному класі на уроки «Література рідного краю».

У розділі „Державні вимоги до рівня навчальних досягнень учнів” стосовно цих уроків сказано: „Знати письменників-земляків, їхні твори. Розуміти зміст цих творів. Виразно читати і висловлювати власну думку про них. Виховання шанобливого ставлення до митців свого краю як до талановитих людей, співців рідної землі” [5].

У „Пояснювальній записці”, говорячи про уроки літератури у 10–12 класах, говорилося, що „кожен клас старшої школи закінчується уроками „література рідного краю”, тут можуть бути „новинки сучасного літературного життя”, „урок-підсумок”, які дають широкий простір для вибору як учителям, так і учням” [5, с. 32].

Висловлюючи свою думку про важливість та необхідність уроків літератури, побудованих на місцевому матеріалі, Р. Мовчан відмічає: „Вважаю, що ця тема... може дати не лише знання про своїх

письменників-земляків, а й учитиме шанобливо ставитися до таланту, радіти чужим успіхам, прищеплюватиме впевненість у собі, віру у власні сили і можливість власних успіхів. А без цього неможливо повноцінно реалізувати себе в житті” [5, с. 43].

Таким чином, укладачі навчальних програм з літератури врахували життєву потребу школярів – бажання детально ознайомитися з історією та культурою рідного краю за допомогою художнього слова. У програмах закладені вимоги обов’язкового використання краєзнавчого матеріалу на уроках літератури.

Проходили роки. Учителі все активніше залучали місцевий матеріал у процесі вивчення рідної літератури, методисти удосконалювали програмні вимоги до літературно-краєзнавчої роботи в освітніх закладах. Освітняни користуються сьогодні новою програмою з української літератури (5–9 класи), підготовленою під керівництвом Р. В. Мовчан [1]. Щодо краєзнавчих елементів у Пояснювальній записці, наприклад, до програми для 5 класу, сказано: «Вивчення української літератури в кожному класі має також рубрику «Література рідного краю», на яку виділено 4 години, які вчитель упродовж року має розподіляти самостійно. Це сприятиме додатковому індивідуальному вибору вчителем текстів для розгляду. До «Літератури рідного краю» пропонуємо включити також художню творчість ровесників учнів, їхніх земляків» [1, с. 4]. І далі: «Ознайомлення з літературою рідного краю відбувається упродовж року».

Мета та завдання дослідження. Навчальна програма, затверджена Міністерством освіти і науки, не може деталізувати тематику ні уроків літератури рідного краю, ні позакласних заходів літературно-краєзнавчого характеру, так як для кожної області України вони різні. Це завдання покладається на вищі педагогічні заклади освіти, інститути післядипломної освіти конкретного регіону України. Саме методисти цих установ разом із науковцями та досвідченими вчителями шкіл, знаючи історико-літературні особливості свого краю, спроможні розробити науково-методичні рекомендації щодо використання літературно-краєзнавчого матеріалу в роботі вчителя-словесника.

Розроблена нами програма з літератури рідного краю на основі особливостей розвитку літературного процесу на Донеччині, враховує основні положення навчальної програми з української літератури для 5–11 класів, затвердженої Міністерством освіти і науки України, а також основні положення Державного стандарту базової і повної середньої освіти. Укладена нами програма поміщена у навчальному посібнику «Література донецького краю» автора цих рядків, який мав два видання – 2006 та 2013 роки (посібнику надано Гриф МОН України, лист №1/11-8808 від 22.09.2010 р.) [2].

Виклад основного матеріалу. Уроки літератури рідного краю, доповнюючи основний курс, сприяють досягненню мети шкільного курсу

вивчення літератури: підвищення загальної освіченості громадянина України; сприяння всебічному розвитку, духовному збагаченню, активному становленню й самореалізації особистості в сучасному світі; виховання національно свідомого громадянина України; формування й утвердження гуманістичного світогляду особистості, національних і загальнолюдських цінностей.

Практика показує, що вчителі Донеччини протягом року у кожному класі проводять 4 уроки літератури рідного краю, з 5 по 11 клас включно, як це свого часу рекомендували укладачі програми 2001 року Н. Й. Волошина та О. М. Бандура, як це рекомендує сучасна програма з української літератури, укладена під керівництвом Р. В. Мовчан.

Пропонуємо ознайомитися з нашим варіантом планування уроків літератури рідного краю у 5–11 класах загальноосвітніх шкіл Донеччини.

5 клас

1. Фольклор Донеччини. Козацькі часи в усній народній творчості. Образи захисників рідної землі.

2. Грицько Бойко – український дитячий поет. Гумор і сатира у творах поета-земляка.

3. Іван Костиря. Казки з циклу “Як звірята розуму набиралися”.

4. Твори для дітей у періодиці Донеччини. Дитяча творчість на сторінках газети „Настенька”

6 клас

1. Фольклор Донеччини. Савур-Могила як символ козацької звитяги та свободи. Образ Сави-Савура у народній творчості.

2. Іван Костиря. „Казка про сонячних братів”. Науково-популярні знання у літературній казці письменника-земляка.

3. Байкарі Донеччини: А. Косматенко, П. Шадур.

4. Літературні сторінки мого рідного міста (району).

7 клас

1. Тема шахтарської праці, життя шахтарів у творах усної народної творчості. Скази про Шубіна.

2. “Про соляників-торяників, які солі господарській варять...”: Климентій Зиновій та Павло Байдебуря про солеваріння на Донеччині.

3. „Мова – це душа народу”: Тема української мови у творчості письменників-земляків.

4. Тема рідного краю, Донеччини, у художньому слові.

8 клас

1. О. С. Пушкін і донецький край.

2. „Роде мій прекрасний!”: проблеми родоводу у творчості донецьких письменників.

3. Поет-фронтвик Микола Рибалко. Життя і творчість.

4. Образ шахтаря у творчості письменників-земляків.

9 клас

1. “Слово о полку Ігоревім” і донецький край.

2. “Дивлюсь я на небо...”: поет-земляк Михайло Петренко.
3. Земляки-донбасівці у роки німецько-фашистської окупації (по повісті Бориса Горбатова „Нескорені”).

4. І. Бунін у Святогір’ї. Оповідання „На Дінці”.

10 клас

1. Чехов і Донбас. Оповідання „Перекоти-поле”.
2. “Донеччино моя, моя ти батьківщино!”: Донецький край у житті та творчості Володимира Сосюри.
3. Остап Вишня і Донбас: біографічні та творчі зв’язки.
4. Іван Костиря. Думи про донецький край.

11 клас

1. Історія донецького краю в романі Павла Байдебури “Вогонь землі”.

2. Василь Стус і Донеччина.

3. Грецькі письменники Донеччини.

4. Письменники донецької діаспори. Володимир Біляїв.

Пропонований нами цикл уроків „Література рідного краю” складається з двох частин: для основної школи (5–9 кл.) та для старшої – (10–11 кл.), що втілюється у доборі й структуруванні програмового матеріалу за двома відповідними блоками.

Відповідно до Державного стандарту вивчення літератури в основній школі уроки літератури рідного краю сприятимуть загальній освіченості учнів 5–9 класів, їхньої естетико-літературної підготовленості, формуванню суспільно-ціннісних орієнтирів, спроможності вчитися далі. Передбачається засвоєння певного кола усвідомлення літературних знань (змісту творів авторів-земляків та тих письменників, які, побувавши у донецькому краї, писали про цей регіон; окремих фактів біографії місцевих авторів та відомостей про зв’язки відомих письменників з Донеччиною тощо), початкових уявлень, умінь і навичок оперувати ними у процесі читання творів та їхнього аналізу.

Курс української літератури в 5–8 класах цілеспрямовано структурований за загальними тематичними блоками, наприклад: „Усна народна творчість”, „Історичне минуле нашого народу”, „Гумористичні твори”, „Про далекі минулі часи”, „Ми – українці” та ряд інших. У зв’язку з цим підбиралися і теми уроків „Література рідного краю”. Порівняймо деякі з таких тем, які розкривають особливості шахтарського краю і пропонуються нами: „Фольклор Донеччини. Козацькі часи в усній народній творчості. Образи захисників рідної землі”, „Гумор і сатира у творах поета-земляка Грицька Бойка” (5 кл.), „Фольклор Донеччини. Савур-Могила як символ козацької звитяги та свободи. Образ Сави-Савура у народній творчості” (6 кл.), „Про соляників-торяників, які солі господарській варять...”: К.Зиновійв та П.Байдебура про солеваріння на Донеччині”, „Мова – це душа народу”: Тема української мови у творах письменників-земляків” (7 кл.), „Слово о полку Ігоревім” і донецький край” (9 кл.) і т. п.

Українська література у старшій школі (10–11 кл.) розглядається у хронологічній послідовності. Однак, по можливості, загальний курс поділяється на окремі жанрові розділи. Наприклад, розділ „Українська історична проза” ми доповнюємо уроком на тему „Історія донецького краю у романі П. Байдебури „Вогонь землі” (11 кл.), розділ „Українська література за межами України” – уроком „Письменники донецької діаспори. В. Біляїв” (11 кл.), після засвоєння розділу „Постшістдесятництво” пропонуємо урок на тему „В. Стус і Донеччина”.

Таким чином, розділ „Література рідного краю” стає хорошим доповненням до тих історико-літературних та жанрових розділів, які пропонує шкільна програма.

Кожен зі згаданих етапів – основної та старшої школи – має самостійне значення, водночас обидва вони є ланками одного ланцюга – отримання учнями літературної освіти в школі. Ця обставина обумовила доречність дотримання принципів відповідності віковим особливостям школярів, наступності, які реалізуються у жанрових, тематичних, історико-літературних, а також „авторських” лініях. Так, є персоналії, які з’являються у програмах різних класів. Наприклад, творчість письменника-земляка Івана Костирі у середніх класах представлена циклом казок „Як звірята розуму набирались” (5 клас) та науково-популярною казкою „Казка про сонячних братів” (6 клас). Для учнів 10 класу пропонується більш серйозніша тема, взята з творчого доробку І. Костирі, яка доступна саме цьому віку школярів, – „Думи про донецький край”. Подібний підхід і до творчості іншого відомого письменника-земляка – П. А. Байдебури: у 7 класі вивчається оповідання „Універсал гетьмана Богдана”, у 11 класі – роман „Вогонь землі”.

Для проведення уроків „Літератури рідного краю” добиралися передусім ті твори, які, відповідаючи віковим особливостям учнів, виховним завданням літературної освіти, водночас би виконували і такі функції: відображали особливості історії та культури донецького краю, сприяли формуванню вмінь і навичок аналізу та інтерпретації художнього тексту, закладали основи знань з теорії та історії літератури, сприяли всебічному удосконаленню моральних якостей школярів тощо. Так, у 5–7 класах пропонуються фольклорні жанри, які у різні історичні епохи знайшли своє місце на донецькій землі. Причому, у кожному класі це різна тематика: пісні та легенди козацької доби та періоду чумакування (5 кл.); легенди про Савур-Могилу (6 кл.); специфічний для шахтарського Донбасу фольклорний жанр – казки (7 кл.).

У програмі широко представлені твори українських, російських, грецьких авторів, що відображає історичний стан розвитку літератури на Донеччині. У старших класах, крім творчих доробків письменників-земляків, наводиться матеріал і про особисті та творчі зв’язки з Донеччиною відомих українських та російських письменників (О. Пушкіна, А. Чехова, І. Буніна, Остапа Вишні), а також представників

донецької діаспори.

У всіх взятих для розгляду персоналій є твори, в яких відображені історичні, природничі, побутові особливості донецького краю, змальовані люди саме цієї території у різні періоди історії – все це, як ми вважаємо, за допомогою художнього слова, учительських коментарів дасть можливість школярам більш досконало пізнати рідну землю, а через такі різнобічні знання – і полюбити її.

Висновки. Таким чином, на пропедевтичному та систематичному етапах літературного курсу є можливість найоптимальнішим чином репрезентувати кращі здобутки літератури донецького краю від початку її зародження до сучасних часів.

Перспективи подальших розвідок. Пропоновані нами теми є орієнтовними. Вчитель має право на свій розсуд змінити тему уроку, запропонувавши школярам інші твори. Але вони повинні бути рівноцінними вказаним як з точки зору доступності даному віку школярів, так і в плані навчально-виховних можливостей взятого для розгляду матеріалу. Дана тема потребує подальшого удосконалення та оновлення фактичного матеріалу, який час від часу надає нам життя.

Література

1. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання. Українська література. 5–9 класи / уклад. Р. В. Мовчан (керівник групи), К. В. Таранік-Ткачук, М. П. Бондар та ін. *Дивослово*. 2013. № 6. С. 2–8.

2. Романько В. І. Література донецького краю: посібник для вчителя. Слов'янськ: Друк. двір, 2013. 272 с.

3. Українська література. 5–11 класи: Програми для загальноосвітніх навчальних закладів з укр. та рос. мовами навчання / укл. Н. Й. Волошина, О. М. Бандура; відп. за вип. Н. Шинкарук. Київ: Шкільний світ, 2001. 33 с.

4. Українська література. 5–11 класи: програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською і російською мовами навчання / кер. авт. проекту М. Г. Жулинський. Київ: Генеза, 2002. 34 с.

5. Українська література. 5–12 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання /керівник авт. проекту М. Г. Жулинський, заг. редакція Р. В. Мовчан. *Дивослово*. 2005. № 1. С. 32.